

DAN FLOAREȘ, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV – XVII*, Bibliotheca Archaeologica Iassensis XVI, Iași, 2005, 358 p. cu ilustrații.

Cercetarea fortificațiilor Moldovei constituie o temă de un interes deosebit, abordată în ultimele decenii în studii de o mare valoare. Acestui subiect i-a fost dedicată teza de doctorat *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV – XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, susținută de Lucian Chișescu în 1972, bazată pe o minuțioasă analiză a datelor arheologice, rezultând în mare parte din cercetări personale, dar rămasă nepublicată în integralitatea ei. Recent a apărut remarcabilul volum al cercetătoarei din Chișinău Mariana Șlapac *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, în care accentul este pus pe elementul arhitectonic, și care se bazează pe un volum impresionant de observații de teren și pe cercetări în arhive prea greu accesibile specialiștilor din România. Dan Floareș, autorul lucrării *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV – XVII*, prezentată inițial ca teză de doctorat, a încercat o abordare a temei propuse dintr-un unghi diferit. Elementele de originalitate și subtilitatea interpretării în analiza informației au fost subliniate, în *Cuvântul înainte*, de profesorul Victor Spinei.

Introducerea lucrării (p. 13–15) schițează intențiile autorului în studierea cetăților ca unul din simbolurile evului mediu, cu interes pentru istoria politică, socială, economică, culturală, militară, căutând să motiveze, printr-un paralelism între progresul arhitecturii ecleziastice și al celei militare, analogiile (forțând puțin nota, după cum singur recunoaște) cu marile etape ale artei occidentale prin referirile la fortificații romanice, gotice sau renaștentiste. Sunt punctate intențiile de folosire a tuturor categoriilor de izvoare scrise – narative, diplomatice, lingvistice – a rezultatelor cercetărilor arheologice, a tuturor contribuțiilor predecesorilor. Cadrul cronologic al lucrării este cuprins între perioada de început a primelor cetăți de piatră, ultimul sfert al secolului al XIV-lea, și decăderea acestora în cursul secolului al XVII-lea urmată de scoaterea lor definitivă

din uz la începutul veacului al XVIII-lea.

În primul capitol, *Izvoarele și istoriografia* (p. 17–31), sunt enumerate izvoarele folosite în cercetarea fortificațiilor din Moldova, izvoarele scrise – documentare, narative și lingvistice – precum și, foarte succint, săpăturile arheologice care au putut elucida numeroase probleme legate de cetățile de la est de Carpați. Istoriografia privitoare la cetăți este prezentată pe perioade, începând cu mențiunile cronicarilor și încheind cu lucrările apărute în ultimii ani.

Trebuie apreciată strădania autorului de a analiza, în cel de al doilea capitol al lucrării un aspect în general ocolit de istorici, *Terminologia medievală românească privind fortificațiile* (p. 33–79), propunându-și reconstituirea denumirilor vechi ale unor realități legate de fortificații. În acest scop sunt folosite textele celor mai vechi scrieri în limba română, precum și a unor izvoare slave și latine, cu ample citate pentru exemplificarea folosirii diferiților termeni și a sensurilor acestora. Este remarcat faptul că în vechile texte nu se întâlnesc echivalente pentru o serie de termeni legați de părțile componente și de tehnica de construcție a fortificațiilor, desemnate astăzi prin neologisme, lipsă explicată printr-o sărăcie a lexicului vechii limbi române în acest domeniu și prin faptul că domeniul de preocupare al diferitelor izvoare nu era legat de arta militară. Sunt analizați termenii: cetate, fortificație / fortăreață, castel / coștei, curte, șanț, val, zid, turn, contrafort, fundație / temelie, prisacă, parcan / părcan, palancă, palisadă / gard, posadă, baștă / bastion, meterez. Același capitol include și exemplificări ale mențiunii în vechile texte a termenilor părcălab și staroste, privind instituțiile legate de organizarea internă a cetăților.

Următorul capitol, *Arhitectura militară medievală din Țara Moldovei* (p. 81–144) amplu și având o pondere deosebită în structura lucrării, este împărțit în două subcapitole: *Evoluția arhitectonică în context european* (p. 83–138) și *Analiza tipologică a fortificațiilor* (p. 138–185). Încercarea

de încadrare a construcțiilor defensive din Moldova medievală în contextul arhitecturii militare din regiunile învecinate și din ansamblul Europei este binevenită. Modul în care diferitele perioade ale evoluției fortificațiilor de la răsărit de Carpați sunt puse în legătură cu diferite stiluri ale artei occidentale, romanic, gotic sau renescentist, ilustrează puncte de vedere personale ale autorului. În primele două subcapitole sunt prezentate ca „preliminari”, fortificațiile de pământ (horodiști) din nordul Moldovei grupate în jurul celei de la Fundul Herții, fortificații cunoscute în secolele VIII – XI numai într-o parte a Moldovei, care și-au încetat existența probabil sub presiunea turanicilor. Prezența acestora a determinat și lipsa fortificațiilor est-carpatiche în secolele XII – XIII și într-o mare parte a secolului următor, perioadă în care este cunoscută numai cetatea de la Bâta Doamnei, datată în prima jumătate a secolului al XIII-lea, pentru care nu este exclusă posibilitatea de a constitui un avanpost al Regatului Ungar. În restul Moldovei este remarcat un *hiatus* în perioada în care în Europa apuseană și centrală se ridică o multitudine de castele de piatră, numite de autor „gotice”, poate puțin forțat. Autorul face, pe baza bibliografiei care i-a fost accesibilă, unele considerații de ordin istoric și prezintă pe larg elemente caracterizând tipologic variate categorii de cetăți din Europa de vest și centrală, cu referiri și la fortificații din Bulgaria, într-o perioadă ce acoperă secolele XII – XIV, uneori și o parte a secolului următor.

Înainte de a prezenta primele cetăți de piatră și a căuta analogii pentru ele, autorul se oprește asupra fortificațiilor urbane, cea care apăra orașul Suceava în secolul al XIV-lea și cea, mai complexă, de la Roman, datată între 1386 – 1391, cărora le caută analogii în spațiul slav răsăritean, apusean sau central european, găsindu-le însă numai într-o perioadă cu mult anterioară, cel mai târziu în secolul al XI-lea.

Urmărirea arhitecturii fortificațiilor medievale din Moldova în etapele evoluției lor este continuată în subcapitole intitulate: „Încastelarea” Moldovei (a doua jumătate a secolului al XIV-lea). *Reflexia goticului în Moldova* (p. 105–115); *Ștefan cel Mare și adaptarea la artilerie. O „Renaștere” a fortificațiilor* (115–130); *Secolele XVI – XVII. Sporirea decalajului față de Europa* (p. 130–138). Sunt prezentate caracteristicile arhitectonice ale cetății Șcheia, ale nucleelor

inițiale ale Cetății de Scaun de la Suceava și Cetății Neamțului, ținând seama de cercetările arheologice publicate și căutându-se analogii. Nu sunt luate în discuție fortificațiile ridicate înaintea extinderii în zonele respective a stăpânirii domnilor Moldovei: forturile centrale de la Chilia și Cetatea Albă, sau de la Hotin.

Analizând evoluția arhitecturii fortificațiilor în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, sunt scoase în evidență transformările aduse cetăților în diferite rânduri, construirea unor noi pânze de ziduri la Suceava și Neamț, adausurile de la Cetatea Albă, Chilia sau Hotin, Cetatea Nouă ridicată la Roman, apoi completarea sistemului defensiv prin cetatea de la Soroca și fortificația de la Orhei, precum și prin cetățile de pământ și de lemn, între care cea de la Bârlad. Este subliniată importanța adaptării cetăților la cerințele militare ale vremii, uneori înaintea celor din alte regiuni, prin construirea turmurilor destinate artileriei. Prezintă interes comparațiile cu diferite fortificații contemporane și considerațiile autorului, care dezvoltă opinii mai vechi ale cercetătorului Gheorghe Anghel, privind atribuirea ipotetică a răspândirii turmurilor circulare în această zonă, în a doua parte a secolului al XV-lea, unor arhitecți italieni sau aflați sub influența acestora.

Sunt în general judicios formulate considerațiile privind fortificațiile Moldovei în secolele XVI – XVII. Este constatată stagnarea în privința construcțiilor defensive după refacerea cetății Soroca, în ultima parte a secolului al XVI-lea și mai ales în secolul al XVII-lea și la începutul celui următor, ca urmare a interdicțiilor impuse de Poarta otomană. Este remarcată fortificarea curții domnești de la Iași și mai ales fortificarea mănăstirilor, unele cu incinte puternice (sunt descrise, ca exemple, incintele de la Dragomirna, Bisericiani, Galata și Cetățuia din Iași, dar mănăstirea Sucevița a fost omisă), sau elementele de fortificare a unor biserici în orașe, toate acestea ținând locul cetăților și putând face față unor cete înarmate nu prea numeroase.

Subcapitolul dedicat *analizei tipologice a fortificațiilor* (p. 138–144), care nu putea lipsi într-o prezentare a arhitecturii acestora, cuprinde, cred, unele confuzii și incongruențe în ceea ce privește clasificarea. Împărțirea în categorii, în privința planimetriei, este confuză iar unii termeni sunt nepotrivit folosiți; la fel, deosebirea după materialul de construcție (în care, după

fortificațiile de pământ și lemn și cele de piatră, se propune și o categorie „mixtă”, mai greu de susținut, rezultând din folosirea lemnului în anumite părți ale cetăților de piatră sau de pământ). Este nepotrivit și termenul „geometria componentelor” sub care sunt grupate date privind modul de construcție a fundațiilor și curtinelor (al căror loc era la paragraful privind tehnica de construcție) împreună cu o clasificare sau descriere a unor părți componente și amenajări interioare anexe ale fortificațiilor. În încheierea subcapitolului este abordată succint problema comanditarilor și a constructorilor.

O pondere importantă are în lucrare capitolul *Evoluția istorică a fortificațiilor din secolele XIV – XVII de la est de Carpați* (p. 145–185). Autorul urmărește modul în care cetățile au influențat viața politică și în care ele au fost influențate de aspectele politice, folosind în primul rând izvoarele scrise, cu specială atenție asupra izvoarelor narative și diplomatice străine. Locul cetăților în etapele istoriei statului de la răsărit de Carpați este examinat în cele cinci subcapitole, intitulate: *Antecedentele* (148–153); *„Încastelarea” Moldovei* (p. 153–165); *Epoca lui Ștefan cel Mare* (p. 165–175); *Secolul al XVI-lea* (p. 175–181); *Secolul al XVII-lea* (p. 181–185). Concluziile capitolului sintetizează în mod judicios modul în care fortificațiile au urmat evoluția politică a țării. Apariția cetăților corespunde înscrierii Moldovei în legăturile interstatale, prin omagiul depus de Petru I la Liov, în 1387. Pentru două perioade nu prea lungi, 1428 – 1431 și 1465 – 1484, în timpul domniilor lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, cetățile s-au aflat în totalitate în cuprinsul țării. După pierderile din penultimul deceniu al secolului al XV-lea, în secolul al XVI-lea s-a mai păstrat tendința de a recupera cetățile pierdute și a le conserva pe cele păstrate. În veacul al XVII-lea, în concordanță cu degradarea statutului politic al țării, se observă o treptată pierdere a importanței cetăților. La începutul secolului al XVIII-lea, devenind posibile baze de atac în timpul unor raiduri militare străine, acestea deveniseră primejioase, ceea ce a determinat măsura distrugerii lor în 1717. Autorul dovedește o bună orientare în folosirea bibliografiei și în interpretarea izvoarelor. Trebuie remarcat ca o reușită modul în care sunt scoase în evidență diferitele problemele aflate în discuție în istoriografie, în legătură cu care sunt

exprimate uneori interesante opinii personale.

Următorul capitol al lucrării, care s-a bucurat de o atenție apreciabilă, este intitulat *Organizarea internă a cetăților medievale în Moldova* (p. 189–273), fiind împărțit în două secțiuni: *Instituțiile* (p. 190–253) și *Accesorii și dependențe* (p. 253–273). Trebuie remarcat că analiza instituțiilor aflate în legătură cu funcționarea cetăților prezintă un interes aparte. Atenția autorului se oprește întâi asupra pârçălabului, urmărind originea instituției comparată cu modelele externe, atribuțiile militare, juridice, fiscale, diplomatice, numărul pârçălabilor, stăruid asupra pârçălabului Sucevei. Se analizează apoi mențiunile și atribuțiile starostelui. Sunt urmărite, în continuare, datele privind garnizoana cetăților, obligațiile legate de funcționarea cetăților – munca la cetate, ocolul cetății, posada. Cercetarea tuturor acestor probleme se bazează pe o minuțioasă analiză a izvoarelor documentare și narative, cu comentarea opiniilor exprimate în istoriografie.

A doua secțiune a capitolului completează de fapt, examinarea tipologiei cetăților, analiza amenajărilor de caracter defensiv ale acestora. Accesoriile și dependențele, în special cele legate de rolul de reședință a Cetății de scaun a Sucevei, sunt prezentate atât pe baza observațiilor arheologice sau arhitecturale publicate, cât și a mențiunilor din izvoarele scrise, în special din cronici. Aceste elemente sunt: praclisul, criptele, palatul domnesc sau camerele rezervate domnului, săli de mese, vistieria, temnițe, bănării, încăperi pentru corpul de gardă, locuințe, magazii, depozite și ateliere pentru armament, sisteme, sala sfatului domnesc, cancelaria, spătăria. Este vorba așadar de anexe legate de asigurarea funcțiilor militare ale cetății, încăperi de locuit și legate de traiul celor din interior, încăperi destinate cultului; în anumite cazuri, încăperi legate de funcția de reședință domnească, existente la Cetatea de Scaun a Sucevei, a căror identificare, cu titlu de ipoteză, aparține cercetătorilor moderni.

Un ultim capitol este *repertoriul fortificațiilor Moldovei* (p. 275–316), grupate în *cetăți de piatră* (p. 279–297) și *fortificații de pământ și lemn* (p. 299–316). Ordinea obiectivelor este alfabetică, ținând seama de denumirea fortificației, nu a localității. Pentru fiecare fortificație datele sunt menționate succint, uneori eliptic, pe rubrici. În cazul cetăților de piatră și a fortificațiilor de pământ și lemn acestea privesc: săpăturile

arheologice, localizarea, tipul morfologic, apartenența, tehnica de construcție, planul cetății, materialul arheologic, construcțiile adiacente sau interioare, un scurt istoric, analogii în spațiul românesc și în afara acestuia, chestiuni controversate, la care se adaugă uneori observații personale, precum și bibliografia. Din păcate, în acest capitol, care ar fi trebuit să constituie o parte importantă a lucrării, analiza nu a fost îndeajuns aprofundată. Se poate obiecta că textele suferă din cauza schematizării excesive și tendinței de concentrare extremă a textului, a unor confuzii în organizarea materialului, a folosirii inadecvate a unor termeni și a unor omisiuni. Repertoriul nu cuprinde mănăstirile fortificate, care au avut o importanță aparte în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în special în secolul al XVII-lea, referirile la această categorie de fortificații fiind numai cele schițate în capitolul privind evoluția arhitecturală și harta, cuprinzând 43 mănăstiri fortificate, într-o prezentare grafică destul de greu de descifrat.

Ultimul capitol, intitulat *Concluzii* (p. 317–321), cuprinde unele considerații de ordin general. În primul rând, evidențierea legăturii strânse între cetăți și evoluția politică a țării: începutul lor urmează apariției statului, apogeul militar și politic al țării din timpul lui Ștefan cel Mare coincide cu un moment corespunzător el evoluției fortificațiilor, treptata decădere a statutului țării regăsindu-se și în situația cetăților. Înțelegând studiul cetăților ca o secțiune prin istoria țării, autorul scoate în evidență necesitatea abordării cetății nu numai sub aspectul de monument, cu mijloacele arheologice, dar și sub celelalte

dimensiuni, lingvistice, politice, sociale, culturale. Privirea cetății din punctul de vedere al arheologului sau arhitectului, strict necesară, poate reprezenta numai o etapă de început, fiind necesar un studiu total care să includă toate diversele aspecte. Acest fel de studiu, presupunând o colaborare între istoric, istoric de artă, arhitect, arheolog, specialist în istorie socială etc, este văzut ca un ideal, lucrarea de față propunând cel mult jaloarele unei cercetări viitoare de amploare, de caracter multidisciplinar.

Volumul este completat cu lista privind sursele ilustrațiilor, care din păcate nu sunt reproduse în cele mai bune condiții grafice, lista abrevierilor, bibliografia, harta fortificațiilor și harta mănăstirilor fortificate, precum și cu un rezumat în limba engleză.

Pentru cunoașterea unor aspecte importante ale istoriei noastre medievale valoarea lucrării *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV – XVII* este de netăgăduit. Trebuie apreciat rezultatul strădaniei de a aduna, organiza și interpreta un bogat material, acumulat prin cercetarea unei ample bibliografii și a unui mare număr de izvoare documentare și narative. Prin efortul meritoriu al autorului, printr-o abordare deosebită de cea a altor autori, în special prin analiza terminologiei, prin studiul evoluției istorice a fortificațiilor și cercetarea instituțiilor legate de funcționarea cetăților, au putut fi completate în mod fericit lucrările dedicate până în prezent acestui subiect.

Gheorghe I. Cantacuzino